met nem fojtotta el semmiféle függés, félelem, meghunyászkodás, mint ahogyan a felnőttek körében tapasztalható". (41. old.) Ehhez hasonlóan — más fejezetben is — *a* felnőtteket (s nem azok szűkebb vagy tágabb körét) éri elmarasztalás, pl. a fiatalok nemi élete megkezdéséről szólva is. Talán mégsem mondhatjuk azt, hogy akkor az ifjakat „a felnőttek teljes elbizonytalanodása fogadja, ami eligazítást éppúgy nem nyújt, mint ahogy erkölcsi alapot sem biztosít". (103. old.)

A legsokoldalúbb metodikát a szerző a *képesség és közösségi pozíció* összefüggésének vizsgálatakor alkalmazta. Megkérdezte a fiúkat és lányokat saját és a másik nembeli társaik képességeiről (a válaszok nagyjából a hagyományos humán-reál, szorgalmas-lusta ellentétpárokban mozogtak); ezt a képet árnyalták a tanári vélemények, valamint a humán és reál tárgyak osztályzataiból vont átlagok összehasonlítása; irodalomból és matematikából sor került önálló feladatmegoldásra (az utóbbiban a fiúk döntő fölénye mutatkozott meg); ötletesen egészíti ki a vizsgálatok sorát Harsányi István egyik személyiségvizsgálati feladata, egy szabad asszociációs próba. Végül néhány kérdéssel arról próbált tájékozódni a szerző, hogy a tanulmányi teljesítménynek mekkora szerepe van az osztálytársak rokonszenvi kapcsolataiban.

A 14—18 éves tanulók életében — és koedukációs nevelésében — igen lényeges problémakör a *társkeresés-szexualitás*. Ebben a fejezetben voltaképp a fiataloknak a témával kapcsolatos — nemek szerint bontott — *vélekedését* ismerhettük meg, s ez nem kevés. Úgy tűnik, hogy a tanulók — különösen a lányok — felelősségteljesen, őszintén válaszoltak a kérdésekre. Nagyon tanulságos, hogy a 14—18 évesek véleménye szinte ugyanolyan *differenciált* ezekben a kérdésekben, mint a felnőtteké, reálisan szemlélik saját korosztályuk szabadabb, álszemérem nélküli, de ugyanakkor szélsőségekre hajlamos szexuális magatartását.

A fiúk-lányok együttes nevelésének vizsgálatát jól egészíti ki a tanulók *szabad idő*ben végzett tevékenységének elemzése (amelynek során a szerző a társas időtöltést és a nemek közti különbségeket tanulmányozta). — A kötet érdemi lezárásának a *Koedukáció a mérlegen* c. fejezetet érezzük, amelyben arról olvashatunk, hogy a négy évig megfigyelt és sokoldalúan vizsgált, bemutatott osztályok tanulói hogyan összegzik a koedukációval összefüggő élményeiket. Állásfoglalásuk a *koedukáció mellett* még akkor is meggyőző, ha nem állhatott módjukban összehasonlítani — nemek szerint — homogén és heterogén összetételű osztályokban folyó nevelést, s ha válaszaikban a fiúk-lányok együttes nevelése éppen a közösségi élet szempontjából kapja a legkeményebb kritikát.

A kötet a Tankönyvkiadó gondozásában, a Korszerű Nevelés című sorozatban jelent meg. Bevezetőjében Dobos László így ír: „Szerettük volna mindezt tudományoskodó póztól mentesen, általános érdeklődést keltve megfogalmazni". Úgy véljük, a szerző ez irányú törekvése sikerrel járt, munkáját ezért is ajánljuk nemcsak a tudományos kutatóknak, hanem a témakör iránt érdeklődő gyakorló pedagógusoknak is.

Hunyady Györgyné

KÖVES RÓZSA, ERÉNYI TIBOR: KUNFI ZSIGMOND ÉLETÚTJA

Budapest, 1974. Kossuth Könyvkiadó. 389 oldal

Alig van huszadik századi politikusunk, publicistánk, közéleti emberünk, akinek munkássága, tevékenységének és életútjának megítélése oly szélsőséges megítéléseket váltott volna ki, mint Kunfi Zsigmondé. Történeti irodalmunk gyakran ítélte meg egyoldalúan ezt a sokoldalúan tehetséges, színes egyéniségű és rendkívül szerteágazó tevékenységet kifejtő embert. A dogmatizmus torzításaitól terhes szűkkeblű értékelés mellett olykor felmerülnek az életpálya tévedéseit, hibáit kicsinyítő, sőt megszépítő értékelések is. Ennek az az oka, hogy mindeddig nem jelent meg Kunfi életútját és tevékenységének egészét megvilágító, ugyanakkor részletekbe is menő életrajza. Ugyancsak hiányzik műveinek legalább szemelvényes kiadása is.

Most ezen a hiányon enyhít Köves Rózsa és Erényi Tibor közös munkája. Könyvükben igen szerteágazó kutatómunka és jelentős forráskutatás alapján bemutatják Kunfi életútját. A terjedelemre is jelentős és értékei alapján impozáns tanulmány alkalmas arra, hogy eloszlassa az értékelése körüli egyoldalúságot és már-már bénítóan ható bizonytalanságot. A kötet második részében szemelvényeket közölnek rendkívül gazdag publicisztikai írásaiból. A kötet megjelenéséhez — mint a szerzők közlik — Kunfi Zsigmond egykori harcostársai és ismerősei közül számosan nyújtottak értékes segítséget.

Az életutat bemutató közel tízíves tanulmány Kunfi életének fordulóihoz és a történelmi változásokhoz igazodik a periódizációnál. Az első részben a családi környezettel, a tanulóévekkel,

a vidéki tanári munkával, a pályakezdés gondjaival és sikereivel ismerkedünk meg. Kitűnik, hogy a társadalmi kérdések iránti érdeklődése részben családi környezetéből származik, s ez az érdeklődés egyetemi tanulmányai során — kitűnő professzorainak hatására — elmélyült, állandósult és határozott irányt kapott. Az ambiciózus vidéki tanár hamarosan konfliktusba került a vidéki városok (Kolozsvár, Temesvár) szellemi vezetőivel, de az itt szerzett tapasztalatok segítették ahhoz, hogy szélesebb körűen tájékozódjék. Ezekre az évekre esik a családalapítás is. Cikkei, tanulmányai hamarosan felhívják a figyelmet a tehetséges vidéki tanárra.

A század első éveitől kezdve tanulmányai jelennek meg a Huszadik Század című lapban, s kapcsolatba kerül azzal a fiatal értelmiségi réteggel — „a második reformnemzedékkel" —, amely a társadalmi valóság tudományos feltárását és megváltoztatását tűzte zászlójára. Ezekben az években a felvilágosult gondolkodót, a marxi-tanokat megismerni kész embert mutatják írásai. Szívesen foglalkozik irodalomkritikával, és írásai az irodalom s általában a művészet társadalmi-politikai problémáira irányítják a figyelmét. Ezt mutatja a szemelvények közé felvett Jókai-tanulmánya is.

Megismerkedik Szabó Ervinnel, aki szívesen segíti a tehetséges és törekvő fiatal tanárt tanácsaival, segíti eszmei fejlődését. Azok a levelek, amelyeket a kötet közöl, jól érzékeltetik ennek a kapcsolatnak emberi melegségét és elvszerűségét.

Ezek az évek a radikális társadalomszemléletű Kunfit a politikai cselekvés mezejére vezetik; az orosz forradalom hatására megélénkülő belpolitikai harcok, a munkásmozgalom fellendülése a forradalmi vihar közeledtét jelzik. Politikai jellegű cikkei miatt fegyelmi vizsgálat indul ellene, ugyanakkor elméleti felkészültsége felkeltette a szociáldemokrata vezetők érdeklődését és a Szocializmus című folyóirat szerkesztését bízták rá.

A tanulmány jól érzékelteti, hogy Kunfi nehezen hozta meg döntését, de végül is vállalta a feladatot. Így szerkesztő és politikus lett. Ez új szakaszt jelentett életében: befejezését sokat igérő irodalomesztétikai tevékenységének és kezdetét politikai pályafutásának. Ezek az évek gazdag termést hoztak: jelentős cikkeket, tanulmányokat (egy részüket Ipolyi Tamás néven közölte), egy kiemelkedő művet, az 1908-ban megjelent „Közoktatásunk bűnei" című könyvet. És sok szerkesztői gondot.

Kunfi, aki 1909-től a szociáldemokrata pártvezetőség választott tagja és immár egyik teoretikusa, a vezetőségtől eltérő módon ítélte meg a német szociáldemokraták tevékenységét és álláspontját a militarizmussal és a háborúval kapcsolatban. A lap szerkesztésében és Kunfi magatartásában mutatkozó politikai problémákat jól érzékelteti a tanulmány. Ugyancsak közelebb kerülünk általa Kunfi megértéséhez, „örökös kétségei"-hez és magányosságához, megértjük egyéni gondjait.

Politikai fejlődése szempontjából jelentős események következnek, ezek közül legjelentősebb a parasztmozgalom szerepének megértése. Kunfi ezt a kérdést s általában a szélesebb politikai összefogás kérdéseit jól ítélte meg. Ebben a kötetben közölt „A taktika és erőgyűjtés" című írása bizonyítja, hogy megértette a proletariátus és mezőgazdasági munkások összefogásának politikai jelentőségét. De támogatta a párt együttműködését a haladó megmozdulásokkal. (Galilei kör, Társadalomtudományok Szabad Iskolája). A tanulmány jól jellemzi Kunfi igen jelentős külpolitikai tevékenységét is.

A következő fejezet a háborús évekkel foglalkozik: Kunfi amerikai szereplése kapcsán ismét bizonyítást nyer, hogy lenyűgöző szónok volt. Itt ismét szó esik egyéni életének végső soron kedvezőtlen fordulatairól, önemésztő nyugtalanságáról, amely megakadályozta családi boldogságát.

„A háborús évek" címet viselő fejezet Kunfinak, s általában a szociáldemokratáknak a háborúhoz való viszonyát tárgyalja, kiemelve Kunfi magatartásának ellentmondásait. A háború végén Kunfi még nincs 40 éves, de már országosan, sőt nemzetközileg ismert és elismert politikus, az új kormány tagja. Forradalmárként elvileg az osztályharc talaján áll, de a forradalom továbbfejlesztésére az időt nem látja alkalmasnak. A „lekésett ország" elmélete alapján a proletariátust nem tartotta elég érettnek a politikai vezetésre. A tanulmány igen árnyaltan mutatja be Kunfi politikai állásfoglalását a forradalmi helyzet megítélésében, s az antanttal folytatott tárgyalásokban. Jól bizonyítja, hogy 1919 januárjában, mikor kiéleződtek a pártján belüli ellentétek, s felmerült a kormány átalakításának gondolata, Kunfi tipikus centrista álláspontot képviselt. A kommunista mozgalomtól tartott, „a bolsevik" módszerektől félt, de látta az egyre szervezettebben jelentkező reakciót is. A szerzők részletesen feltárják a két párt egyesüléséről folyó izgalmas vitát.

„A miniszter és népbiztos" című fejezetből megismerjük Kunfi szerteágazó és szívós harcát a konzervativizmus ellen. Művelődéspolitikai elképzeléseit több beszédében ismertette, s ezek kedvező visszhangot váltottak ki, noha bizonyos intézkedések halogatása a baloldaliak kritikáját is kiváltotta. Természetesen a fejezet foglalkozik Kunfi egész politikai tevékenységével, a földkérdésben elfoglalt álláspontjának bemutatásával és értékelésével, „a diktatúra módszerei" alapján kialakított politikai nézeteivel.

A tanulmány bizonyítja, hogy KUNFI politikai zsákutcába került, s visszavonult az aktív politikai-közéleti cselekvéstől. A Tanácsok Országos Gyűlésén lezajlott vita világosan jelezte, hogy KUNFI nem tudta meghaladni korábbi centrista álláspontját, s a későbbi tíz év sem volt elegendő számára, hogy kiutat találjon a politikai zsákutcából.

A tanulmány röviden tárgyalja KUNFI közoktatáspolitikai tevékenységét. Sajnáljuk, hogy ennek kicsit részletesebb bemutatására a kiváló tanulmány szerzői nem vállalkoztak, noha KUNFI ilyen természetű munkásságával az újabb neveléstörténeti irodalom foglalkozott.

Az utolsó fejezet KUNFI végül is tragikus befejezéshez vezető életének utolsó tíz évét tárgyalja. Az emigráció nehéz éveiben KUNFI nyomasztó politikai gondok között élt. A bukás okainak keresése, az ellenforradalmi terror leleplezése, harc a szociáldemokrácia politikájáért a szélsőséges értékelésekkel szemben: ezek voltak az őt állandóan nyugtalanító kérdések. Közte és a hazai szociáldemokrata vezetők között általában rossz, néha feszült volt a viszony. Ez a fejezet végigkíséri KUNFI sokirányú tevékenységét. Ez az alkatilag is nyugtalan ember nem jutott politikai cselekvéshez, igen nehezen viselte el, hogy nem tudta befolyásolni az eseményeket. Magánélete is újabb megrázkódtatáshoz vezette és 1929. november 18-án befejezte életét.

A tanulmány befejező lapjai KUNFI igen jól sikerült lélektani jellemzését adják. Ez a túlzottan érzékeny intellektuel hajlamos volt a tépelődésre, pesszimizmusra, de így is határtalanul sokat dolgozott. Publicisztikai munkássága szinte áttekinthetetlen. Pályafutása — igazuk van a szerzőknek — olyan ember tragédiáját mutatja, aki a történelmileg szükséges döntések elől kitérve, kitűnő személyi tulajdonságai ellenére a történelemnek ellentmondásos alakja lett.

A szemelvénygyűjteménybe felvett tanulmányokról már tettünk észrevételeket. Ezek főként a politikus KUNFIT mutatják. Írásai a jó tollú, könnyen író stilisztát érzékeltetik, aki írásban is mestere volt az érvelésnek, a vitának, a gondolatok világos megfogalmazásának. Különösen tanulságosak az emigrációval foglalkozó cikkei és a forradalom értékeléséről írott munkái. Elismerjük, hogy életének, munkásságának ez az értékesebb s vitatottabb része is, de mégis hiányoljuk, hogy a kötetben nem találunk egyetlen olyan tanulmányt sem, amely oly jellemzően ostorozza a konzervatív közoktatáspolitikát. Ez egyben figyelmeztetés is, a neveléstörténeti kutatás is adós még KUNFI közoktatási-pedagógiai tevékenységének feltárásával és értékelésével.

KÖTE SÁNDOR

IRENA SZYBIAK: SZKOLNICTWO KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W WIELKIM KSIĘSTWIE LITEWSKIM

A Közoktatási Bizottság iskolarendszere a Litván Nagyhercegségben

Wroclaw—Warszawa—Kraków—Gdansk, 1973. 262 oldal
Angol és orosz nyelvű rezümével

1973-ban Lengyelországban a KOPERNIKUSZ-ünnepségek mellett a *Közoktatási Bizottság* (Komisja Edukacji Narodowej) létrejöttének 200. évfordulójáról is széles körben megemlékeztek. Ez a bizottság — tulajdonképpen az első Oktatásügyi Minisztérium — rendkívül jelentős szerepet játszott a lengyel iskolarendszer megreformálásában, az új tantervek kialakításában és bevezetésében, valamint az új tankönyvek kiadásában.

A Közoktatási Bizottság mintegy húsz évig, 1773 és 1792 között, az utolsó lengyel király, Szaniszló Ágost (Stanislaw August PONIATOWSKI uralkodása alatt (1764—1793), a lengyel történelem rendkívül viharos korszakában működött. Az országot nemcsak a „nemesi köztársaság" anarchiája, a gazdasági elmaradottság sújtotta, hanem az ország felosztása is, amelyre első ízben 1772-ben került sor: Ausztria, Poroszország és Oroszország jelentős területeket csatolt el — bár ekkor még a lengyel többségű területek PONIATOWSKI uralma alatt maradtak. Ilyen körülmények között az uralkodó osztály felvilágosult tagjai, élükön a királlyal, fontos reformokat, gazdasági változásokat szorgalmaztak. Ezek megvalósításában jelentős szerepet szántak az oktatásnak, amelynek feladata az új, felvilágosult, hazafias, a világ dolgai iránt érdeklődő, illetőleg a gazdálkodáshoz értő állampolgárok nevelése volt.

Ehhez természetesen szükség volt *az egész oktatásügy átszervezésére.* Ehhez alkalmat és anyagi eszközöket adott a jezsuita rend felszámolása. Létrehozták a Közoktatási Bizottságot és megbízták a pápa által feloszlatott jezsuita rend javainak kezelésével, valamint a közoktatás fejlesztésével. A Bizottság a fővárosban, Varsóban ülésezett, de tevékenysége kiterjedt az ország egész